

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/281745581>

Interpretativní fenomenologická analýza

Chapter · January 2013

CITATIONS

8

READS

11,115

2 authors:

Jana Kostínková

Masaryk University

5 PUBLICATIONS 14 CITATIONS

SEE PROFILE

Ivo Cermak

Masaryk University

49 PUBLICATIONS 318 CITATIONS

SEE PROFILE

Interpretativní fenomenologická analýza

Jana Koutná Kostínková a Ivo Čermák

Výzkumným fokusem interpretativní fenomenologické analýzy (*interpretative phenomenological analysis*, dále jen IPA) je porozumění žité zkušenosti člověka. Pomáhá nám detailně prozkoumat, jak člověk utváří význam své zkušenosti, což nám umožňuje porozumět jednotlivé události nebo procesu – fenoménu (Smith, Flowers a Larkin, 2009).

IPA představuje původní psychologický kvalitativní přístup k datům, jenž je rozvíjen od 90. let minulého století Jonathanem A. Smithem. Její počátky byly spojeny s psychologií zdraví (a stále jde o „živou“ součást výzkumu v této perspektivě), v současné době je však také aplikována na různá výzkumná témata z oblasti psychoterapie, klinické psychologie atd. (Smith, 2011). Podnětem pro vznik IPA byla potřeba fenomenologického přístupu, který umožní podrobnou exploraci subjektivní zkušenosti a zároveň bude přístupný výzkumníkům, kteří nemají hluboké filozofické znalosti (Willig, 2001). V protikladu k tradičním kvantitativním výzkumným perspektivám v psychologii vede IPA k porozumění zkušenosti člověka na idiografické úrovni se zaujetím pro to, jaký význam přisuzuje své zkušenosti určitý člověk v určitých podmínkách či situaci a jaká je podoba tohoto procesu nabývání významu.

IPA je považována za přístup, který poskytuje více prostoru pro kreativitu a svobodu výzkumného procesu než jiné kvalitativní přístupy (Willig, 2001). Jeví se jako vhodná perspektiva, z níž můžeme pohlížet na kvalitativní data, jestliže chceme popsat a interpretovat způsob, jakým nositel zkušenosti, která nás zajímá, přisuzuje této zkušenosti význam. Osvědčuje se také v případech, kdy je předmětem výzkumu neobvyklá skupina, situace nebo zdroj sběru dat (např. zkušenost pečujících o nemocné po mozkové mrtvici, zkušenost s anorgasmii).

Svoji **teoretickou pozici** IPA zakotvuje ve třech zdrojích – fenomenologii, hermeneutice a idiografickém přístupu. Právě propojení těchto teoretických pozic je pro některé autory (např. Willig, 2001) zdrojem pochybností, zda je možné zaujímat k výzkumnému tématu nejprve fenomenologický postoj a v určité fázi pak přistoupit k interpretační pozici.

V jiné rovině jde o klasickou otázku spojenou s fenomenologií obecně – tedy zdali je možné popsat nějaký fenomén, aniž bychom jej interpretovali (Pringle et al., 2011). Proto jsou vzhledem k interpretační rovině fenomenologické kořeny IPA zpochybňovány (Finlay, 2009). IPA přitom není ve způsobu a míře, s jakou pracuje s interpretací, mezi fenomenologicky laděnými přístupy jediná – příkladem může být Gadamerem inspirovaný hermeneuticko-fenomenologický přístup (Fade, 2004). Podle Shinebourne (2011) je IPA přístupem, který je kongruentní s existenciálně-fenomenologickým paradigmatem.

Tradiční **fenomenologie** zachycuje zkušenost spíše deskriptivně, neboť jedině tak lze nechat fenomén vyjít v jeho čisté podobě, a tudíž nezatížený zkušeností (fenomény) interpretujícího. Toto oddělení žitých zkušeností není jednoduché, proto výzkumníci používají různé myšlenkové procedury, aby se ideálu identifikace čistého fenoménu aspoň přiblížili. Patří k nim například metoda uzávorkování (*bracketing*), která slouží k důkladnému prozkoumávání vlastních předsudků, předpokladů, prekonceptů etc. což v důsledku znamená uchopení zkoumaného fenoménu v jeho původní podobě. Hermeneutická metoda tento postoj naopak vylučuje, význam zkušenosti je utvářen nejenom společně jako sdílení, ale i v užším a širším historickém kontextu jako neustále se rozvíjející proces přibližování se významu zkoumané zkušenosti člověka.

Souvislost s **fenomenologií** se projevuje v hledání individuální, a tudíž jedinečné zkušenosti člověka, jeho žité zkušenosti a v psychologii pak především prozkoumáváním toho, jakým způsobem je svět zažíván (zakoušen) konkrétními lidmi v konkrétním kontextu a čase. Žitá zkušenost sama o sobě je tedy v IPA klíčovým termínem, který má původ v Husserlově fenomenologii (Smith, 2004). V souladu s Heideggerem, jehož fenomenologický projekt lze považovat za most mezi fenomenologií a **hermeneutikou**, nastoluje IPA metodologickou pozici, v níž je metoda fenomenologického popisu úzce spojena s interpretací (Shinebourne, 2011). Výzkumník v perspektivě IPA tedy *fenomenologicky prozkoumává zkušenost konkrétního člověka z jeho perspektivy a zároveň si uvědomuje, že v tomto porozumění hraje ústřední roli také výzkumníkova zkušenost a jeho pohled na svět, stejně jako interakce mezi ním a participantem* (Smith, 2004). Otevřeně tak přiznává, že jeho osobní přesvědčení, postoje a interpretace jsou nezbytné k tomu, aby vůbec mohl porozumět žité zkušenosti jiného člověka (Fade, 2004). Na rozdíl od čistě fenomenologického postupu Fade (2004) uvádí, že

výzkumníkovy prekonceptce nejsou v IPA vnímány jako něco, co by mělo být eliminováno či usměrněno, jsou naopak nezbytné k tomu, aby byl vůbec schopen zformulovat, jaký význam pro participanta jeho zkušenost má. Fenomenologická reflexivita je v IPA vnímána jako „dobrovolný“ nástroj, díky němuž je možné, aby výzkumník zvědomil svoji interpretativní roli, spíše než jako esenciální technika pro odstranění prekonceptce.

Prostřednictvím analytického procesu není možné dosáhnout čistého popisu zkušenosti v první osobě – analýza textu je vždy zároveň interpretací, z čehož vyplývá, že to není esenciální zachycení zkušenosti jedince, o které usiluje tradiční fenomenologie. Zkušenost je v rámci IPA „konstruována“ jako výsledek společného sdílení výzkumníka a participanta¹. Zároveň by měly být obě perspektivy patrné. Cílem však nadále primárně zůstává porozumění participantově žité zkušenosti (Larkin, Watts a Clifton, 2006). Základní je, že závěry vzešlé z analýzy jsou v IPA vždy „dočasné“ a prozatímní, což činí analýzu nutně subjektivní.

Subjektivita je vnímána jako přednost – jednak je reflektována, jednak jediné ona nám umožňuje vstup do zkušenosti své i druhého, jednak nic jiného nemáme a jednak je nástrojem validizace.

Zároveň způsob, jakým výzkumník používá svoji subjektivitu, je vždy dialogický, systematický a rigorózní. To zajišťuje, že čtenář může ověřovat výzkumníkův způsob přemýšlení o tématu (Smith, Flowers a Larkin, 2009). Součástí výzkumného procesu IPA je práce s **hermeneutickým kruhem** a tzv. **dvojitá hermeneutika** (*double hermeneutics*) – respondent se snaží porozumět své zkušenosti s daným fenoménem, zároveň výzkumník se snaží porozumět tomu, jakým způsobem k tomuto porozumění respondent dospívá, či, řečeno se Smithem (2004), jak respondent toto porozumění provádí. Výzkumník poskytuje kritické a konceptuální komentáře k tomu, jak respondent přisuzuje své zkušenosti smysl (Larkin, Watts a Clifton, 2006). Proto nemůže být výzkumníkově porozumění respondentově zkušenosti jiné než založené na interpretaci (Willig, 2001). V průběhu analýzy se výzkumník od respondentova vzdaluje a dává do analýzy více ze sebe. Ale to, co pochází z něj, je spojeno s respondentovou žitou zkušeností a výsledek

1 Přestože z didaktických důvodů rozlišujeme v textu výzkumníka a participanta, z povahy IPA perspektivy vyplývá, že i výzkumník je participantem.

výzkumníkovy analýzy tak pochází ze společného úsilí (Smith, Flowers a Larkin, 2009). Zároveň je třeba zdůraznit, že výzkumník tvoří interpretace vždy s otazníkem a vždy je ponechán prostor pro další interpretační možnosti. Navíc interpretace jsou výhradně zakotveny v datech prostřednictvím přímých citací respondentů (Pringle et al., 2011).

Hermeneutický kruh lze stručně charakterizovat jako takový druh interpretace, kde každé jednotlivé části lze porozumět jen z celkové souvislosti a celkové souvislosti lze porozumět jen pochopením jednotlivých částí celku (Nørreklit, 2006).

Třetím pilířem IPA je **idiografický přístup**, manifestující se v zaměření na konkrétní jedince, kteří ve svém životě zažívají specifickou situaci nebo událost. V důsledku toho IPA začíná detailním prozkoumáním jednoho případu a pokračuje v něm do té doby, než dosáhne určitého stupně porozumění nebo interpretačního tvaru, a teprve poté přechází k analýze dalšího případu (Smith, 2004). Jedinci totiž mohou nabídnout jedinečnou perspektivu ve vztahu ke zkoumanému fenoménu a je-li jejich perspektiva bohatá, je zcela namístě zabývat se pouze jí (Smith, Flowers a Larkin, 2009).

Výzkumná otázka

Výzkumná otázka se v IPA ptá, jak určitý jedinec nebo skupina vnímají či prožívají určitou situaci, s níž jsou konfrontováni, a jakým způsobem této zkušenosti přisuzují smysl (Smith a Osborn, 2003). Primární výzkumná otázka v IPA obvykle nevychází ze studia literatury k danému tématu (Smith a Osborn, 2003), i když teorie může pomoci identifikovat téma, které dosud nebylo zkoumáno, a také může přinést důležité informace o budoucích respondentech výzkumu (Smith, Flowers a Larkin, 2009).

Výzkumná otázka samozřejmě vychází z epistemologické pozice výzkumníka (Smith, Flowers a Larkin, 2009). Ve formulaci výzkumné otázky je implicitně obsažen předpoklad o datech, která nám mohou prozradit něco o tom, jak je člověk zapojen do světa, jaký má k němu vztah a jak mu rozumí. Výzkumná otázka je v IPA primárně zaměřena fenomenologicky – na porozumění individuální zkušenosti a jejímu významu. Měla by explarovat, nikoli objasňovat, proto se spíše zaměřuje na proces než výsledek a spíše na význam než na konkrétní příčiny a důsledky událostí. Vzhledem k tomu, že se IPA zabývá výhradně zkušeností a/nebo porozuměním určitému

fenoménu, je výzkumná otázka formulována otevřeně (Smith a Osborn, 2003). Nesmí být ovšem příliš široká a ambiciózní, aby neotevřela prostor, který výzkumník svou kapacitou není schopen obsáhnout. Výzkumné otázky v rámci IPA často používají slovo „zkušenost“, „prožitek“ apod.

Smith, Flowers a Larkin (2009) berou v potaz i tzv. sekundární výzkumnou otázku, která je založena na teorii. Její funkcí může být ověření stávající teorie, ta se však neověřuje testováním hypotézy, ale spíše zkoumá, zda odpovědi na ni jsou s určitou teorií v souladu. Je třeba s ní zacházet tak, že následuje za primární výzkumnou otázkou, a to proto, že na ni může výzkumník odpovědět až na vyšší úrovni interpretace.

Příklady výzkumných otázek IPA studií:

- Jaká je zkušenost žen s anorgasmii? (Lavie a Willig, 2005)
- Jak gayové přemýšlí o sexu a sexualitě? (Flowers, Smith, Sheeran a Beail, 1997)
- Jaká je zkušenost jedinců, jejichž partneři trpí bulimií? (Huke a Slade, 2006)
- Jak dívky v adolescenci rozumí své zkušenosti s depresí? (Shaw, Dallos a Shoebridge, 2009)

IPA nabízí komplexní pohled na výzkumný proces, v němž každá jeho fáze je významnou součástí. To je důvodem, proč se v následujícím textu věnujeme i výběru respondentů a metodě vytváření dat (snad bychom v duchu fenomenologicko hermeneutického postoje měli napsat, způsobu explorační zkušenosti či *Lebensweltu* nebo identifikaci fenoménu a jejich významů). Vzhledem k fenomenologickým kořenům IPA jsou tyto kroky klíčové, manifestuje se v nich způsob přemýšlení v této perspektivě a významně ovlivňují celý proces analýzy a interpretace.

Výzkumný vzorek

IPA studie obvykle pracují s nižším počtem respondentů. Vzhledem k povaze fenomenologického výzkumu – detailní analýza zkušenosti – je smysluplné zaměřit se na menší počet participantů (případně na jednoho člověka) dobře reprezentující zkoumaný fenomén (Larkin, Watts a Clifton, 2006). Podstatnou zásadou výběru respondentů je **homogenita vzorku**. Klíčovým požadavkem však zůstává, aby respondenti dobře reprezentovali daný fenomén (téma), který nás zajímá, což klade nárok na výzkumníka, aby pečlivě

vybral takové participanty, kteří jsou nositeli daného jevu, či jej „produkuje“ (Smith, Flowers, Larkin, 2009). Rozdíl od nomoteticky orientovaných výzkumů, v nichž je klíčová „demografická“ reprezentativnost vzorku, je zřejmý. Je tedy přirozené, že v IPA má volba respondentů obvykle povahu záměrného výběru, v němž jasně definujeme okruh lidí, pro které bude naše výzkumná otázka relevantní (Smith a Osborn, 2003). Stanovení kritérií výběru vzorku závisí na zaměření výzkumu: jeho téma může být natolik úzké, že samo o sobě vymezí potencionální respondenty (např. nezletilé matky). V případě, že je téma širší, můžeme volit z populace s podobnými demografickými a socioekonomickými charakteristikami/statusem. Logika zobecnitelnosti je pak podobná jako např. v etnografickém výzkumu určité komunity – jeho závěry nelze zobecnit na všechny kultury, ale poskytují detailní informace o dané skupině. V IPA přemýšlíme spíše o **teoretické transferabilitě**, která umožňuje nalézat propojení výsledků IPA studie s již existující literaturou nebo výzkumy, než o empirické zobecnitelnosti (Smith, Flowers a Larkin, 2009). Jinak řečeno, zajímá nás, co lze ze zkoumané zkušenosti vyvodit ve vztahu ke zkoumanému fenoménu.

Pokud jde o velikost vzorku, v IPA preferujeme **bohatost dat jednotlivých případů** před jasně stanoveným počtem respondentů pro určitý formát studie (Smith a Osborn, 2003). Pro studentské projekty typu magisterské diplomové práce Smith, Flowers a Larkin (2009) ze své zkušenosti doporučují vzorek o 3–6 respondentech, který umožňuje detailní analýzu každého případu (nebo např. vytvoření tří případových studií), zároveň poskytuje prostor pro provedení následné mikroanalýzy podobností a rozdílů napříč případy. Pro dizertační práce je podle autorů obtížnější stanovit velikost vzorku, ale tento typ prací obvykle pracuje se 4–10 případy. Platí, že je problematictější pracovat v IPA perspektivě s větším vzorkem než menším (Smith, Flowers a Larkin, 2009).

V průběhu analýzy se může stát, že vzhledem k tématu studie je případ jednoho respondenta natolik detailní a bohatý, že je vhodné prezentovat jej jako **případovou studii**. IPA vychází z toho, že každý detail případu nás přivádí blíže k významným aspektům sdíleného fenoménu a osvětluje jeho dimenze (Smith, 2004). Případová studie nabízí možnost dozvědět se hodně o konkrétním jedinci ve specifickém kontextu, stejně tak zaměřit se na různé aspekty jedincovy zkušenosti. Propojení případové studie s existující psychologickou literaturou může pomoci osvětlit existující nomotetické výzkumy

(Smith, Flowers a Larkin, 2009). Ovšem pracovat s formátem případové studie již vyžaduje určitou zkušenost s kvalitativní analýzou.

Tvorba dat

Vzhledem k fenomenologické povaze IPA je důležité, aby tvorba dat probíhala způsobem, který poskytne bohatý a detailní popis respondentovy zkušenosti v první osobě. Účelem sběru dat je vstoupit do světa účastníka výzkumu. Způsob získávání dat by měl facilitovat příběhy, myšlenky a pocity spojené s daným fenoménem (Smith, Flowers a Larkin, 2009). Nejčastěji používanou metodou sběru dat v IPA je **polostrukturovaný rozhovor**. Ten představuje dostatečně flexibilní metodu, která dává respondentovi možnost volně mluvit o tématu, reflektovat svůj postoj k němu a rozvíjet o něm své myšlenky. Současně výzkumník může v reálném čase sledovat, co se v rozhovoru vynořuje, co je významné pro respondenta a zároveň může rozhovor usměrňovat tak, aby se neodchýlil od tématu (Smith, 2004).

Obecně se předpokládá, že rozhovor bude směřovat od toho, co na tématu považuje výzkumník za významné, k tomu, co se vynořuje, i když to původně nebylo v plánu rozhovoru, alespoň do té míry, do které je téma relevantní výzkumné otázky (Smith, Flowers a Larkin, 2009). Neočekávané obraty v rozhovoru bývají cennými momenty, protože poukazují na aspekt fenoménu, o kterém jsme při přípravě rozhovoru nepřemýšleli (Smith, 2012b). Respondenta považujeme za experta ve vztahu ke své zkušenosti, kterou jako fenomén zkoumáme. Proto by měl mít dostatek volnosti, aby mohl rozhovor směřovat k tomu, co mu připadá jako významné. Ještě před rozhovorem je možné respondentovi poskytnout kopii plánu rozhovoru, aby se mohl na téma připravit (Smith, Flowers a Larkin, 2009).

Z metodologického hlediska je velmi užitečné přepsat první rozhovor předtím, než povedeme rozhovor další (Smith, Flowers a Larkin, 2009). Přepis lze použít k revizi plánu a strategie, jakou je rozhovor veden. Tvůrci IPA doporučují zaměřit se na to, na co by bylo možné se v ideálním případě respondenta zeptat po každém jeho výroku, a srovnat to s tím, na co se výzkumník zeptal ve skutečnosti.

Doslovný přepis nahrávky rozhovoru je v IPA klíčový. Zásadní je ale spíše obsah, takže prozodický či neverbální doprovod (smích, váhání atd.) do něj zaznamenáváme pouze v takové míře, abychom neztratili nuance (Smith, Flowers a Larkin, 2009). Přepsaný text se vyplatí vytisknout s širokými

okraji, kam lze psát poznámky, a s číslováním stran i řádků, které se bude hodit v pozdějších fázích analýzy.

Sběr dat lze provést také pomocí **focus group**, ačkoli autor IPA je k této metodě v IPA poměrně skeptický (Smith, 2004). IPA je v metodách sběru dat poměrně flexibilní – využívá také psané narativní zprávy, autobiografické deníky (např. vedené po dobu výzkumu) nebo emailové diskuze (Brocki a Wearden, 2006).

Postup analýzy

Cílem analýzy v IPA je formulování témat, která zachycují esenci fenoménu, jenž je předmětem výzkumu (Willig, 2001). Ačkoli Smith, Flowers a Larkin (2009) zdůrazňují, že neexistuje správný nebo špatný způsob vedení analýzy, a podporují výzkumníky v kreativním přizpůsobení IPA svým účelům, začátečníkům nabízí postup, který je strukturovaný a jednoznačný, a pomáhá tak redukovat případnou úzkost, jež může být vyvolána v průběhu analýzy mnohoznačného výzkumného materiálu. Díky němu je možné získat potřebné dovednosti pro pozdější osamostatnění se a kreativní přizpůsobení IPA vlastnímu výzkumu.

Proces analýzy v IPA začíná vždy u jednoho případu (či prvního rozhovoru). Dříve autoři IPA nabízeli dvě možnosti, jak pokračovat v analýze: (1) použít témata vzešlá z první analýzy k orientaci v dalších případech, nebo (2) provádět analýzu každého následujícího případu samostatně, „od začátku“, včetně identifikace témat (Smith a Osborn, 2003; Fade, 2004). V současnosti upřednostňují druhý způsob (Smith, Flowers a Larkin, 2009). Podle Pringleho et al. (2011) tím plně zachováváme individuální (a idiografický) přístup ke každému případu, ačkoli to zvyšuje nároky na samotného výzkumníka a na jeho fenomenologickou dovednost uzávorkování myšlenek a nápadů spojených s předchozí analýzou. Samozřejmě že v tomto procesu se nelze vyhnout vlivu předchozích analýz, důležitější však je, aby si výzkumník v každé nové analýze zachovával otevřenost a dal co největší prostor objevování nových témat.

Obecný analytický postup IPA lze popsat následovně (dle Smith, Flowers a Larkin, 2009):

0. Reflexe výzkumníkovy zkušenosti s tématem výzkumu

Je možné jej vnímat jako nultou fázi v procesu analýzy. Abychom byli schopni pracovat ve fenomenologické perspektivě a zároveň být jako vý-

zkumník transparentní v celém výzkumném procesu, je užitečné reflektovat, jaký vztah máme k tématu výzkumu. Součástí toho je nejen uvědomění si vlastní motivace pro práci s daným tématem, ale i vlastních prekonceptů souvisejících s tématem. Reflexe vlastní zkušenosti s tématem představuje především nástroj uvědomění si interpretativní role ve výzkumném procesu, díky němuž jsme schopni užitečně pracovat s daty a zajistit přitom validitu naší analýzy.

Existuje několik způsobů, jak tuto reflexi provést:

- Dialog sama se sebou – lze k tomu dobře využít i techniku „prázdné židle“ z Gestalt terapie (viz např. Zinker, 2004), která výzkumníkovi umožní dobře oddělit dvě role: výzkumník a člověk se zkušeností s daným tématem. Dialog mezi nimi je také možné nahrát na diktafon. Další variantou je vést vnitřní dialog sám se sebou a hlavní body takové sebe-reflexe si poznamenat.
- Požádat jinou osobu, např. kolegu-výzkumníka, aby s námi udělal rozhovor na dané téma. Jeho kompetentní zájem nám může pomoci artikulovat myšlenky související s tématem.

Protože se vztah k tématu samozřejmě postupem analýzy může proměňovat, je namístě tuto reflexi provést několikrát v průběhu výzkumu.

1. Čtení a opakované čtení

První krok analýzy představuje podnícení aktivního zájmu o data; výzkumník by měl být přiměřeně zaujat „případem“. Cílem je, aby se respondent stal tím, na koho je primárně zaměřena výzkumníková pozornost. Rozvíjíme tzv. *insider's perspective*, chceme vědět, jaké to je, být v respondentově kůži a dívat se na svět jeho očima. Kromě opakovaného čtení přepis rozhovoru může být užitečné znovu si poslechnout nahrávku, protože hlas respondenta může výzkumníka ještě více vtáhnout do případu.

2. Počáteční poznámky a komentáře

Následuje nejdetailnější část analýzy, která vyžaduje výzkumníkovu plnou otevřenost vůči datům. To znamená nezavrňovat apriorně žádné části výzkumného materiálu a také schopnost zabývat se sebemenším a zdánlivě marginálním detailem jako aspektem zkoumaného fenoménu. Dovoluje zachytit vše, co je v textu významné a zajímavé. Tyto poznámky a komentáře

lze psát po stranách textu – vlevo či vpravo. Jak uvádí Pringle et al. (2011), poznámky psané rukou navozují intimnější sepětí výzkumníka s textem, příběhem i samotným výzkumem. Zároveň je důležité rozvážit, jaký typ kódování je pro daný výzkum nejužitečnější. V podstatě neexistují pravidla, na co bychom se ve svých komentářích měli zaměřit. Může to být sémantický obsah, jazyk, který respondent používá, podobnosti a rozdíly, některé komentáře mohou sumarizovat, parafrázovat, jiné jsou asociacemi s něčím, co už se objevilo nebo co nás napadlo. Některé z těchto poznámek jsou zárodky budoucích interpretací (Smith a Osborn, 2003). Výzkumník může například sledovat slovesa a jejich funkci ve vztahu k tvorbě významu – ku příkladu se lze soustředit na to, zda respondent často používá minulý čas nebo podmiňovací způsob apod. (Smith, 2012b). Tato fáze může být blízka volné analýze textu. Cílem je tvorba komplexních a detailních poznámek k datům, která mají deskriptivní povahu, a jsou tak v souladu s fenomenologickým postojem, díky němuž zůstáváme blízko respondentova vidění světa.

Užitečným pohledem může být rozdělení komentářů do třech typů:

- deskriptivní – zaměřují se na obsah toho, co respondent říká, na strukturu myšlenek a zkušeností, které utvářejí jeho svět;
- lingvistické – zaměřují se na respondentovo specifické používání jazyka včetně metafor;
- konceptuální – jsou více interpretativní, mají např. povahu otázek, které se v nás vynořují při čtení textu. Důležité je, aby byly skutečně založeny na respondentových slovech.

Dobrým pomocníkem může být i dekonstrukce textu, která usnadňuje detailní zaměření na slova a významy. Narušuje narativní tok textu tím, že jej například čteme po odstavcích pozpátku. Nebo rozstříháme text podle odstavců, které pak čteme jako oddělené jednotky. To vše umožňuje vidět propojenost mezi jednotlivými zkušenostmi, které respondent popisuje, z jiného úhlu pohledu.

Další možností, jak vytvářet počáteční poznámky, je při čtení nejprve podtrhávat to, co považujeme za významné, a až poté pro každý podtržený text najít vhodný popis. Nebo jednoduše zaznamenávat vše, co se nám jeví důležité již při prvním čtení textu. Opět platí zlaté pravidlo kvalitativní analýzy: text čteme opakovaně.

3. Rozvíjení vznikajících témat

V této fázi redukuje se objem dat a našich poznámek prostřednictvím formulování tzv. **rodících se témat**. Tento krok vyžaduje změnu analytického přemýšlení – pracujeme více s vlastními poznámkami a komentáři než s původním přepisem textu. V předchozích fázích byl v centru zájmu respondent, nyní se jím stává sám výzkumník, protože organizuje data a interpretuje je. Avšak v dalších krocích analýzy jsou v centru zájmu oba – stejně důležité je respondentovo i výzkumníkovno vnímání fenoménu (viz dvojí hermeneutika). Tím, že se v této fázi zabýváme převážně výzkumnými komentáři, můžeme nabýt dojmu, že pracujeme pouze s fragmenty respondentovy zkušenosti. Ve skutečnosti jde o aplikaci principu hermeneutického kruhu. To, co na začátku bylo jedním celkem, se stalo postupem analýzy částmi, které se na jejím konci opět spojí v nový celek.

Cílem této fáze je přetavit předchozí poznámky do výstižných témat, která zachytí esenciální kvalitu respondentovy zkušenosti. Zatímco počáteční poznámky jsou spíše volnými a otevřenými asociacemi, které jsou evokovány prvními čteními textu, témata jsou již pokusem o zřetelnější zachycení zkušenosti participanta, zhodnocující naše porozumění, mimo jiné i na základě zmíněných prvních interpretačních komentářů. Názvy témat jsou na nepatrně vyšší úrovni abstrakce než naše původní poznámky, jsou však nadále konkrétní a zakotvené v textu, aby bylo patrné provázání s původním vyjádřením. V této fázi není nutné, aby výrazy byly definitivní; měly by ale vyjadřovat esenci témat, která jsme identifikovali (Smith, Jarman a Osborn, 1999). Inspiraci mohou (ale v žádném případě nemusejí) čerpat z psychologické terminologie. Jako názvy témat mohou být také použity citace a metafory respondentů, které tak ještě více ukotvují analýzu v textu (transkribované zkušenosti). V tomto směru jde IPA dále za běžnou tematickou analýzu (Brocki a Wearden, 2006). Opět je užitečné mít na zřeteli hermeneutický kruh: část celku je interpretována ve vztahu k celku, celek je interpretován ve vztahu k části. Z praktického hlediska je možné zaznamenávat témata na opačnou stranu než počáteční poznámky.

4. Hledání souvislostí napříč tématy

Poté, co jsou témata zformulována, lze se pustit do mapování jejich vzájemného propojení, tedy způsobu, jakým se k sobě vztahují. Nyní je namístě vrátit se na začátek analýzy – v kontextu již provedené analýzy je

možné vidět téma v novém světle. Některá témata fungují jako „magnet“ – přitáhnou k sobě témata podobná (Smith, 2012b). Není nezbytné použít všechna témata, některá můžeme vyloučit, například proto, že se nevztahují k výzkumné otázce. Je výhodné sepsat témata podle toho, jak se objevovala v textu, a u každého zaznamenat, na které straně a řádce textu se nacházejí (např. „str. 3, řádek 16“ můžeme zaznamenat takto: 3.16). To pak usnadňuje manipulaci s tématy, když je přeskupujeme podle různých interpretačních klíčů. Z některých témat se přirozeně stanou témata nadřazená nebo hlavní, jiná témata se propojí v jedno. Tématům spadajícím do jedné oblasti dáváme nadřazené jméno. Výsledkem této fáze tedy může být seznam nadřazených témat s podtématy, která se pod ně (kolem nich) shlukují podle našeho interpretačního klíče. Výhodou toho, že vytvoříme seznam nadřazených témat je, že nás to přiměje k jejich explicitní artikulaci a podpoří transparentnost analytického procesu (Smith, 2012b). Důležité je, že i nadřazená témata jsou zakotvena prostřednictvím přímých citací respondentů (Pringle et al., 2011), čímž jsou stále spojena s primárním textem, byť jsou formulována z interpretativní pozice. Kritériem pro zařazení témat do finálního seznamu je nejen četnost jejich výskytu v datech, ale také jejich bohatost a schopnost osvětlovat danou zkušenost (Smith a Osborn, 2003).

Hledat vztahy mezi tématy je možné následujícími způsoby:

- sepsat všechna témata na jeden seznam chronologicky, tj. v pořadí, v němž se objevovala v textu. Užitečné je pozorovat² je, pohybovat s nimi a vytvářet tematické shluky; tedy sdružujeme je do tematických trsů podle podobnosti dílčích témat;
- lze doporučit seznam témat vytisknout a rozstříhat na jednotlivá témata. Poté je možné rozložit jej na větší plochu (papír, podlahu či tabuli). Taková prostorová reprezentace názorněji ukáže spolu související témata. Ta, která se jeví jako paralelní nebo stejná, lze položit na sebe. Protikladná témata mohou vytvořit opačné póly;

2 Zde máme na mysli pozorování á la Cézanne. Cézanne, který je díky své metodě považován za zakladatele moderního výtvarného umění, pozoroval objekt svého zájmu tak dlouho, dokud mu nevyvstaly jeho na první pohled skryté vlastnosti – barevné odstíny, tvary apod. Pokud nějaký prvek reality rušil kompozici, vynechal jej, avšak bylo zřejmé, že nejde o arogantní či perverzní přizpůsobení skutečnosti malířovu záměru, ale o zvýraznění významu, který by jinak unikl divákově pozornosti.

- míra abstrakce – některá témata se jeví jako nadřazená jiným;
- začlenění – je podobné abstrakci s tím rozdílem, že začleňujeme související témata pod nadřazené téma;
- polarizace – sledujeme rozdíly mezi tématy;
- kontextualizace – identifikujeme kontextuální nebo narativní prvky v tématech;
- frekvence výskytu témat – může být relevantní volbou. Je však důležité mít na mysli, že význam tématu není vždy odvozen od četnosti výskytu;
- funkce – téma může v textu hrát specifickou roli (např. členění témat podle toho, jak jim respondent přisuzuje pozitivní a negativní konotace);
- přestrukturování témat – organizování témat podle různých klíčů (subtémat).

5. Analýza dalšího případu

Viz výše (opakování fází 1 až 4).

6. Hledání vzorců napříč případy

V tomto kroku se posouváme k propojení jednotlivých analýz. Klade si otázku: Jaká je mezi zkušenostmi našich respondentů souvislost? Jak téma z jednoho případu osvětluje jiný případ? Které z témat napříč analýzami vystupuje jako nejsilnější? V kontextu ostatních případů můžeme vidět, co jsme předtím neviděli, a některá témata tak bude nutné revidovat či přejmenovat. Díky tomu, že si uvědomíme význam některého tématu, které se stane nadřazeným, můžeme posunout analýzu na teoretičtější úroveň. Výsledkem této fáze analýzy může být např. grafické nebo tabulkové znázornění vztahů mezi tématy a ilustrování tématu, jak se jeví u každého respondenta. Fade (2004) představila postup IPA pro studie s větším vzorkem respondentů, který se podobá zakotvené teorii – tu pro tyto případy explicitně doporučují Smith a Osborn (2003).

Zásadním místem v analytickém procesu IPA je **interpretace**. Obecně v interpretaci jdeme „za“ to, co se v textu bezprostředně objevuje, za zjevný obsah textu (Smith, Flowers a Larkin, 2009). Pro interpretování je důležitá epistemologická pozice, ze které se k němu vztahujeme. Proto je možné vytvořit dvě různé interpretace jednoho textu, obě naplňující explicitní i implicitní kritéria validity a zobrazující realitu psychologických procesů ve své celistvosti (Smith, 2004).

Interpretace podle IPA je úzce zakotvená v textu a přiznává, že je to vždy výzkumník se svým životním kontextem, kdo je jejím autorem. Shinebourne (2011) uvádí, že každá interpretace je svým způsobem konceptualizována v předchozí zkušenosti, a proto nemůže být bez předpokladu – je skrytá v tom, co už máme, známe, co jsme viděli. Není možné předvídat, co z našeho předporozumění bude pro danou situaci významné, i naše prekoncepce se navíc proměňují s postupem analýzy. Proto je interpretativní proces dynamický a opakující se, je součástí hermeneutického kruhu ve vzájemné souhře mezi částmi a celkem, stejně jako mezi tím, kdo interpretuje, a tím, jehož zkušenost je interpretována. Vzhledem k tomu je nezbytnou součástí interpretačního procesu výzkumníkova disciplinovanost v kritickém a reflektivním pozorování/posuzování, co z jeho porozumění textu souvisí s osobním kontextem a co je součástí textu – to pak porovnává a ověřuje v kontextu celého textu (Finlay, 2009; Smith, 2004).

Analýza prováděná více výzkumníky zajišťuje, že interpretace je důvěryhodná, ale není to jediný způsob, jak kredibility dosáhnout (Smith, Flowers a Larkin, 2009). Z pohledu IPA je věrohodná ta interpretace, která je založena především na výrazech, jejichž autorství patří respondentovi, a je doložena přímými citacemi (Smith, Flowers a Larkin, 2009). Pringle et al. (2011) zdůrazňují, že v IPA interpretujeme respondentovo přesvědčení a akceptujeme jeho příběh. Akceptace je doprovázena perspektivou „hermeneutiky podezření“³, výzkumník je tudíž připraven neustále se tázat, a zpřesňovat tak porozumění zkoumanému jevu. V interpretaci je možné čerpat i z teoretické pozice, ale tato interpretace by pak měla mít jiný „tón“. Měla by být spekulativnější a mělo by z ní být zjevné, že existuje určitá vzdálenost mezi samotným textem a touto interpretací založenou na teorii (Smith, 2012b).

Prezentace výsledků

Dobrá IPA studie zprostředkovává čtenáři vyprávění ze dvou perspektiv: z perspektivy témat a z perspektivy jednotlivých případů/respondentů. Seznam témat by sám o sobě byl poněkud neživotným a chudým záznamem

3 Nebo také hermeneutika demystifikace. Původní Ricoeurův filozofický koncept (Ricoeur, 1970) začali používat výzkumníci k označení permanentní interpretativní pozice, přístupu charakterizovaného jako vyhledávání něčeho, co nebylo řečeno, co je skryto v textu, či jako skeptický postoj k vyslovenému (podrobněji viz Josselson, 2004).

zkušenosti jedince. Proto by interpretace měly poukazovat na jedinečný způsob, jakým je dané téma významné pro jednotlivce (Smith, 2011). Ideálně tedy kombinujeme obě perspektivy, čímž zachovááme celistvost námi zkoumaného fenoménu – čtenář se dozví o obecných tématech vzešlých z analýzy, stejně jako o světě konkrétních respondentů, kteří vyprávěli svůj příběh.

Prezentovat výsledky znamená převést témata do narativní podoby (Smith a Osborn, 2003). Témata, která jsme identifikovali, doplňujeme našimi komentáři a přímými citacemi respondentů podkládáme naše tvrzení. Klíčové je jasně rozlišovat mezi tím, co řekl respondent a co je naše interpretace. Výsledky můžeme strukturovat podle hlavních témat. Samozřejmě reflektujeme i vztah mezi jednotlivými tématy (Willig, 2001). Smith, Flowers a Larkin (2009) radí, že se vyplatí začít psát výsledky ihned po dokončení analýzy, čímž si studie udrží plynulý spád.

Prezentaci výsledků můžeme začít stručným shnutím toho, co jsme zjistili, ať už v podobě seznamu témat nebo nějakého schématu. Dáme tak čtenáři celkový přehled o fenoménu předtím, než mu detailně zprostředkujeme jednotlivá témata. Jestliže nadřazená témata vytvářejí nějakou hierarchii (několik nadřazených témat, další pod ně spadají), je logické je popisovat jedno po druhém. Charakterizujeme hlavní myšlenku tématu, poté detailně demonstrujeme, jak je téma reprezentováno jednotlivými respondenty. Druhou možností je výsledky prezentovat více idiograficky – strukturovat je podle jednotlivých respondentů (Smith, Flowers a Larkin, 2009). Přímé citace respondentů ilustrující témata činí výzkum transparentním – čtenář by měl dostat možnost ověřit si, že předkládaná tvrzení jsou zakotvena v textu, a zároveň šanci udělat si na ně svůj názor (Smith, Flowers a Larkin, 2009). Při psaní výsledků může být užitečné vrátit se k poznámkám z raných fází analýzy. Mohou obsahovat popis toho, proč je dané téma nazváno právě takto, nebo naše myšlenky, které mohou být při psaní výsledků užitečné (Fade, 2004). Protože neexistuje jasná dělicí čára mezi analýzou a prezentováním výsledků, může se stát, že během psaní výsledků některé téma vystoupí do popředí a některé ustoupí do pozadí (Smith, Flowers a Larkin, 2009).

Ukázka analýzy

Následující text představuje analýzu rozhovoru s Hannelore z perspektivy IPA. Vzhledem k potřebám této knihy nebylo možné dodržet některé

principy, které jsou v IPA klíčové, např. výběr tématu, k němuž má výzkumník osobní vztah nebo způsob vedení rozhovoru. Protože rozhovory byly vedeny jinými výzkumníky a z jiné (narativní) perspektivy, několik momentů z celého výzkumného procesu si musíme „domyšlet“ či je předpokládat. To vše pro výzkumníka analyzujícího text vytváří odstup od tématu a znesnadňuje tolik potřebný idiografický pohled. Samotné výzkumné interview přináší důležité informace pro analýzu a ty nám v ní tak zákonitě budou chybět.

a) Zvolená výzkumná otázka

Výzkumná otázka by mohla být formulována krátce, např. *Jaká je zkušenost žen s rakovinou prsu?*, ale výhodnější je v ní přímo artikulovat, jaká je cílová skupina, s níž byly vedeny rozhovory. Naše výzkumná otázka tedy zní: **Jaká je zkušenost žen, které onemocněly rakovinou prsu?**

Výzkumná otázka tedy napovídá, že se výzkum zaměřuje na ženy, kterým byla diagnostikována rakovina prsu. Kritéria výběru vzorku by se pak pravděpodobně zaměřovala na ženy, jejichž onemocnění je v současné fázi v remisi; vhodné by bylo ještě specifikovat věk respondentek, abychom při jejich výběru dostali co nejhomogennější vzorek (viz podkap. Výzkumný vzorek), v této studii to byly ženy ve věku 35–60 let. Jako klíčové vnímáme, že rozhovory byly vedeny se ženami ve stádiu remise nemoci. Lze předpokládat, že rozhovor vedený v akutní fázi nemoci by byl pro respondentky spíše zatěžující, což by z etických důvodů rozhodně nemohlo být výzkumným záměrem. Jedním z důležitých aspektů výzkumu v perspektivě IPA je, aby respondent své zapojení vnímal jako užitečné nejen pro výzkum samotný, ale i pro sebe sama. Ptáme-li se respondenta na jeho zkušenost, která stále aktuálně probíhá a je pro něj určitým způsobem náročná, konfrontující ho s existenciálními tématy či dokonce traumatická, je možné, že nebude schopný tolik potřebné reflexe této zkušenosti. Narážíme pak na samotné základy IPA perspektivy, kdy by bylo obtížné vést rozhovor ve fenomenologicko-hermeneutickém duchu, v němž se respondent snaží porozumět své zkušenosti s daným fenoménem (viz Smith, 2004). Přesněji řečeno, takové podmínky by kladly vysoké nároky na výzkumníka, který by se musel pravděpodobně vyrovnávat v rozhovoru se situacemi, jež lze očekávat spíše v terapeutickém vztahu. I tak by však bylo možné podat zprávu o povaze zkušenosti jedince.

V perspektivě IPA není nutné výzkumnou otázku více zužovat – co z této zkušenosti vnímají ženy jako významné, se ukáže v tématech vynořujících se v průběhu analýzy. Takto položená otázka poskytuje dostatek otevřenosti k tomu, abychom v průběhu analýzy byli zvědaví a otevření k tomu, o čem respondentky mluví. Neimplikuje výzkumníkovy domněnky o tom, jaká zkušenost s rakovinou prsu je.

Jako vhodné by se také mohly jevit níže uvedené varianty výzkumné otázky (formulace pocházejí ze seminárních prací studentů). Pokusíme se však zároveň naznačit jejich problematické aspekty.

- *Jaká je zkušenost žen s rakovinou prsu v remisi?* Tato otázka ale naznačuje, že danými ženami by nemusely být jen ty, kterým byla nemoc diagnostikována, ale např. i zdravotní sestry, které s těmito pacientkami pracují, nebo obecně ženy a jejich vztah k rakovině prsu.
- Uvažujme o otázce *Jaký je život žen po zkušenosti s onemocněním rakovinou a jak se jejich život změnil?* Tato otázka nevyjadřuje, jaký typ rakoviny máme na mysli (ženy možná vnímají odlišně rakovinu prsu od jiných typů) a je v ní implikována myšlenka na změnu života. Ano, tu lze předpokládat, ale pak nás také v rozhovoru povede určitým směrem a nebudeme se tázat na zkušenost ve fenomenologickém slova smyslu. Podobným příkladem může být otázka *Jaká je zkušenost žen s rakovinou prsu po smíření se s touto nemocí?* Implikuje, že se respondentky měly s nemocí smířit. Ty, které smířením neprošly nebo jsou na cestě k němu, by do výzkumu nebyly zařazeny.
- Kdyby otázka zněla například *Jak prožívají pacientky s onkologickým onemocněním prsu svoji léčbu?*, zaměřovala by se na emoční prožívání těchto žen, navíc v souvislosti s léčbou (viz komentář k aktuální životní situaci respondentů výše). Obdobně by se otázka *Jaké změny v životním postoji přineslo ženám onemocněním rakovinou prsu?* věnovala změnám v životním postoji – zajímá nás z celostní zkušenosti žen jen aspekt životního postoje a jeho změny vlivem onemocněním rakovinou?

b) Reflexe vlastní zkušenosti

Před začátkem analýzy jsme provedli reflexi vlastní zkušenosti s tématem (viz Rámeček 2.1). Doslovně přepsaný text jsme potom analyzovali způsobem uvedeným v následujících bodech.

Rámeček 2.1 Reflexe vlastní zkušenosti s tématem rakoviny prsu

KK: Přemýšlela jsem o tom, jak žena, která onemocní rakovinou prsu, prožívá své ženství. Vnímám vliv své psychotherapeutické profese, protože významná je pro mě otázka o funkci nemoci – vždy mě zajímá, jakou zprávu přináší člověku dané onemocnění. V prožívání jsem identifikovala silnou obavu z bezmoci, která je spojena s takto vážným onemocněním, a odpor k nemocničnímu prostředí, k zacházení s člověkem jako s objektem, diagnózou.

IČ: Moje přípravná reflexe byla velmi konkrétní, ženská část manželčiny rodiny čelila útokům rakoviny v několika generacích, přivřel jsem oči a přivolal jsem si do představ jednu z žen, kterou jsem znal a která rakovině podlehla. Paní Hannelore se pro mě stala blízkou osobou, ačkoliv jsem ji nikdy neviděl a nemluvil jsem s ní.

c) Opakované čtení textu

Text jsme opakovaně pročítali, abychom se dostali do „kůže“ respondentky. Tato fáze trvala déle, než by tomu bylo v situaci, kdy bychom sami vedli analyzovaný rozhovor. V tomto případě bylo potřeba vyvinout větší úsilí k aktivnímu zaujetí textem, protože jej nemáme asociovaný s danou osobou a jejím neverbálním projevem. K danému textu jsme si tedy vzhledem k okolnostem výzkumu teprve museli vybudovat vztah. Zkoušeli jsme různé metody, např. čtení textu nahlas, což nás stále více vtahovalo do žitého světa paní Hannelore, jako bychom „stáli vedle ní a dívali se stejným směrem“ (viz Rámeček 2.2).

Rámeček 2.2 Reflexe opakovaného čtení textu

JKK: Novou zkušeností je pro mě analyzovat rozhovor, který jsem sama nevedla. Uvědomuji si, jak je živá zkušenost s respondentkou obohacující a dodává důležité porozumění její zkušenosti. V analýze jsem tak ochuzená o její hlas, tón řeči, když popisuje významné momenty. V této fázi si myslím, že kvůli tomu moje porozumění její zkušenosti nikdy nemůže být takové, jako kdybych rozhovor vedla sama.

IČ: Text důvěrně znám, spolu s Vladimírem Chrzem a Davidem Hilesem jsem jej analyzoval v rámci NOI (viz kap. Narativní analýza). Jakákoli kvalitativní analýza pro mě znamená porozumění zkušenosti. A to nejenom participanta-bezprostředného nositele zkušenosti, ale i své vlastní. Zkušenost lidí, s jejichž příběhy jsem konfrontován, nutně vstupuje do procesu neustále probíhající reflexe sebe sama.

d) Počáteční poznámky a komentáře

Po několika čteních jsme začali zaznamenávat počáteční komentáře na levou stranu textu (viz Rámeček 2.5, levá část). Nejprve manuálně (viz podkap. Postup analýzy), poté jsme tyto poznámky a komentáře přepsali

do dokumentu Word pomocí funkce „vložit textové pole“, která dobře umožňuje pohybovat s vytvořenými komentáři, barevně je odlišovat atd. Komentáře měly různou povahu – deskriptivní („Představa chemoterapie byla strašná“), lingvistické („Nádor = „to“, „umřela *jako* na rakovinu plic“) či konceptuální, které měly podobu otázek ke čtenému textu („připadám si, že mi nic není“ – co to ubývání sil? nebo „Vkládala do něj...co?“). Reflexe tohoto kroku viz Rámeček 2.3.

Rámeček 2.3 Reflexe tvorby počátečních poznámek a komentářů

JKK: Významnou inspiraci v analýze jsem našla ve slově „jako“, které, jak jsem si později všimla, Hannelore používá významně často. Svoje porozumění její zkušenosti jsem tak na tomto slovu založila, protože se zdálo, že vše, co se stalo před nemocí, je pro Hannelore „jako“. V textu jsem vyznačila všechna použití slova „jako“ žlutou barvou.

IČ: Používal jsem volné asociace, doslovné přepisy části textu, vzpomínkové intruze, zvláštnosti výrazu, metafory, analogie, atd.

Využili jsme i dekonstrukci textu (viz Rámeček 2.4).

Rámeček 2.4 Ukázka dekonstrukce textu

JKK: V průběhu této fáze jsem si uvědomila, že jsem si na Hannelore udělala svůj názor – usoudila jsem, že svoji zkušenost s nemocí neintegrovala do svého života a že s ní de facto není vyrovnaná. Proto jsem se snažila od textu jako příběhu poodstoupit. Fragmentovala jsem jej na části, se kterými se mi pracovalo snáze, zároveň jsem neztratila kontakt se samotným textem.

IČ: Text jsem pročítal „pozpátku“ či jeho části v různém pořadí. Opakovaně jsem si nahlas četl některé pasáže s různými důrazy či v různé „tónině“. Čtení emocemi nabitých částí textu kontradiktorickým způsobem zvýraznilo charakter Hanneloreina prožívání v průběhu vyprávění.

Jaký je tedy žitý přirozený svět – *Lebenswelt* – paní Hannelore, pokud bychom si takto zformulovali výzkumnou otázku? Především je to paní Hannelore, která jej tvoří, a tyto výtvořiny v každém okamžiku ovlivňují její následnou zkušenost. Rovněž – jak vyplývá z naší primární výzkumné otázky – jeho důležitou součástí je rakovina. Zároveň je zřejmé, že tvorba přirozeného světa znamená i vývoj zkušenosti s rakovinou (to je, řekněme, explicitní horizont I). Otázka však implikuje přítomnost dalších fenoménů – interakce paní Hannelore s nemocí a s lidmi (explicitní horizont II) a v určité fázi do něj vstupuje výzkumník, který s ní vede rozhovor (explicitní horizont III). Výzkumníci, kteří pracují jen s textem rozhovoru, avšak s paní Hannelore rozhovor nevedli, vstupují do již výzkumným textem

artikulovaného *Lebensweltu* paní Hannelore jako interpreti a přebírají odpovědnost za zprostředkování porozumění její zkušenosti. Stejně jako výzkumnice, která s paní Hannelore vedla rozhovor, i oni jsou konfrontováni s vlastním *Lebensweltem*, možná v ještě větší míře, proto je při interpretaci důležité reflektovat tuto pulsující dynamiku na pomezí dvou žitých světů (to je jedna z podob uzávorkování, *bracketing*). Musíme však připustit, že v odpovědích na výše položené výzkumné otázky se budeme pohybovat v interpretovaném „*Lebensweltu*“, nikoli v „čisté“ zkušenosti paní Hannelore. Naše zkušenost výzkumníků-interpretů tak představuje podporu interpretativního modu fenomenologie a musí nutně rezignovat na úsilí o zachycení „čistého“ fenoménu.

e) *Rozvíjení vznikajících témat*

Dále jsme redukovali počáteční poznámky do témat zachycujících esenciální kvalitu toho, co se objevuje v textu (viz Rámeček 2.5, pravá část). V této fázi jsme více pracovali s počátečními poznámkami než s přepisem rozhovoru jako takovým, což reflektuje posun od výhradně fenomenologické k interpretativní pozici. Pohybovali jsme se na abstraktnější rovině v úmyslu najít co nejvýstižnější vyjádření daného komentáře či poznámky. Některé komentáře byly pojmenovány psychologickým termínem („prožívání nemoci“ či „disociace“), jiné zůstaly ve stejné formulaci jako počáteční poznámka („potřeba naplnění“, „podpora rodiny“). Tato témata jsme se snažili formulovat na takové rovině abstrakce, která zároveň umožní propojení v rámci případu a mezi případy, a stále jsou zakotvena v osobitosti toho, jak byly původně vyjádřeny respondentkou (Smith a Osborn, 2003). Jako „opatření“ proti zkreslení procesu výzkumníkovým zaujetím jsme pozornost věnovali tomu, aby každé téma bylo reprezentováno konkrétním vyjádřením respondentky.

Rámeček 2.5 Ukázka textu s počátečními poznámkami (vlevo) a vznikajícími tématy (vpravo)

	dobrý. Akorát vám vypadaj vlasy“. Já říkám: „Ty vlasy, to pro mě není	
--	---	--

Rakovina = smrt	vůbec důležitý, já se bála tohohle“, protože fakt i rok před tou nemocí mi umřela kamarádka – jako na rakovinu plic. Taky chodila na chemoterapii a taky ozařování a prostě – taky, to bylo rakovina se rovná smrt. Takže kolem mne jsme neměli – neznala jsem nikoho, kdo by prostě to přežil. Jakoukoliv tu nemoc.	Význam rakoviny
Nikdo to (=rakovinu) nepřežil		Vztah k rakovině
Dobrá parta na chemoterapii	No, takže – to bylo takový dost hrozný, no ale nějak – jak jsem se dostala do té léčby, tak tam byla docela dobrá taková parta na tý chemoterapii, to se chodí jenom ambulantně – a bylo tam se mnou – měla jsem štěstí na ty lidi, který tam byli, který byli dál v tý nemoci, takže jsem najednou viděla, že vlastně se o tom mluví jako o	Podpora okolí
Lidi s nadhledem nad rakovinou		Vztahování se okolí k rakovině

f) Hledání souvislostí napříč tématy

Následovalo propojování témat a hledání souvislostí mezi nimi. K tomu jsme vytvořili dva seznamy témat, které dobře slouží k hledání interpretačního klíče. Jeden seznam byl seřazen chronologicky, druhý abecedně (viz Rámeček 2.6), což nám poskytlo více prostoru pro kreativitu. Narušení chronologické perspektivy může být užitečné, jestliže není snadné najít klíč k souvislostem mezi tématy (např. jsme objevili, že strach je významným tématem, objevoval se několikrát). U každého tématu v seznamu bylo označeno, kde se v textu nalézá (číslo řádku a strany), abychom neztratili kontakt s textem a kdykoli si mohli ověřit, že neposouváme jeho významovou rovinu. V rámci těchto seznamů jsme řadili a propojovali témata pomocí různých strategií – některá se seskupovala a jiná se vynořovala jako nadřazená. Jiná témata jsme z analýzy vyloučili, protože se nevztahovala k výzkumné otázce (např. zmínka o synovi). Výsledkem této fáze je seznam nadřazených témat s podtématy (viz Rámeček 2.7). Rámeček 2.8 pak pro srovnání obsahuje témata vzešlá z analýzy prováděné druhým autorem.

Témata, s nimiž jsme v této fázi pracovali, byla volena v souladu s principy IPA: roli nehrála jen četnost výskytu v datech, ale i jejich bohatost a to, jak dané téma osvětluje zkoumanou zkušenost (Smith a Osborn, 2003). V případě, že bychom měli kontakt s respondentkou, bychom pro potvrzení „správnosti“ analýzy použili její zpětnou vazbu (tzv. **testimonial validity**). V tomto případě nám zbývalo potvrdit adekvátnost témat jen opakovanou kontrolou vztahu mezi tématem a jeho reprezentací v přímé citaci z textu.

Když jsme se shodli na tom, jaký lingvistický prostředek indikuje Hannelořinu snahu držet nemoc v jiné realitě („nereálnost nemoci“), znovu jsme text prošli, současně jsme si všimli i dalších obrátů, které svědčily pro toto pojetí rakoviny, ale i těch, které naznačovaly přijetí nemoci, ať už jako agresora, vetřelce, nájezdníka nebo náznak integrace rakoviny v přeznačené podobě.

Rámeček 2.6 Ukázka z abecedního seznamu témat

Potřeba reality (3.77) Prožívání doopravdy (5.139, 6.177, 11.328) Prožívání nemoci (4.118, 5.123, 5.146, 7.180, 9.246) Předchozí zkušenost s nemocí (3.75) Přehodnocování života před nemocí (9.252)
--

Rámeček 2.7 Ukázka vynořujícího se a námi hierarchicky uspořádaného seznamu témat

Nereálnost nemoci Nereálnost – Jako (rychlý) (2.39) Neoslovování nemoci (2.55, 3.73) Disociace (6.155, 6.159, 11.307) Potřeba reality (3.77) Fantazie, které pomáhají (11.315) Potřeba mluvit o nemoci (4.91, 4.93, 8.219, 12.344) Jako – odešli, prožívat (11.305, 11.319)	Vnímání sebe sama Strach z normálních lidí (9.241) Držet (12.338) Absence kontroly (1.25, 1.27, 12.334)
---	---

Rámeček 2.8 Témata vzešlá z další analýzy

Rakovina přichází z „jako“ světa Rakovina jako subversivní realita	Milenecký vztah: asymetrie síly a slabosti Milenecký vztah jako synergie bazální tvořivé síly proti plíživé a zatím neviditelné nemoci
Nereálnost nemoci Disociované emoce ve vztahu k rakovině	Milenecký jako zvěstovatel přicházející destruktivní síly rakoviny Milenecký jako zrádce
Lékaři: spojenci s.r.o Lékaři jako věční spojenci Lékaři jako sdílející spojenci	Emoce: dichotomie v čase
Lékaři jako defetisti zbavující naděje	Hrůza jako převažující emoce v první části vyprávění Naděje – jako odrazení se ode dna, stoupání vzhůru k normálnímu životu, přínos nemoci
Probuzení rodinných zřidel Semknutí rodiny Návrat dcery Pomoc bývalého manžela	Sesterstvo opory Kamarádky jako vnější opora

Výsledky analýzy

Stejně jako je zkušenost paní Hannelore jedinečná, je jedinečné i naše porozumění její zkušenosti, ovlivněné našimi zkušenostmi. Výsledky analýzy mají povahu případové studie, protože se nepouštíme do syntézy napříč jednotlivými případy. V průběhu jejich psaní máme stále na mysli cíl interpretativní fenomenologické analýzy, který Smith a Osborn (2003, s. 51) popisují jako obousměrný proces, v němž „účastník se snaží pochopit svoji zkušenost, zatímco výzkumník se snaží pochopit, jak účastník chápe svoji zkušenost“. Představujeme zde hlavní témata, která jsme v průběhu analýzy formulovali podle toho, jak podle naší interpretace osvětlují esenci zkušenosti paní Hannelore s rakovinou prsu.

Nereálnost nemoci: „jako“ realita

Téma nereálnosti nemoci prostupuje dalšími tématy a zabarvuje je. Vzhledem k povaze IPA o něm neuvažujeme jako o klíčovém či ústředním, což by nás směřovalo k tomu, že nějaký aspekt zkušenosti je významnější než jiný, ale spíše jej vnímáme jako prolínající se dalšími tématy.

Zachycuje, jakou zátěž představuje pro paní Hannelore zkušenost s nemocí – nejen aktuálně, když probíhá léčba, ale i poté, co ustane a příznaky nemoci více méně odezní. Stane se z ní zkušenost, kterou má paní Hannelore

za sebou, avšak její důsledky jsou přítomny a budou stále vstupovat do jejího „žitého světa“. Reprezentuje *zkušenost s rakovinou, kterou paní Hannelore plně dosud neintegrovala do svého žitého světa.*

Můžeme si všimnout toho, že paní Hannelore navzdory svému působení v centru pro nemocné rakovinou, kde podporuje ženy s podobným údělem, sama rakovinu a s ní spojené výrazy (onemocnění, nádor) málokdy v rozhovoru použije přímo, vyhýbá se přímému pojmenování svého onemocnění. To nás přivádí k otázce, jaký význam a funkci má tento způsob narace o rakovině pro paní Hannelore. Zdá se, že paní Hannelore s onemocněním nakládá tak, že jej neutralizuje slovem „to“.

... Takže i ty děti (povzdech) se ke mně dost semknuly, když jsem to, takže se mi brozně snažily pomoci...

Ten nádor byl brozně velikej a ten lékař, ke kterému jsem přišla, tak mi prostě řekl diagnózu, že teda to vypadá na operaci, a že teda abych počítala spíš s ablací, že ten to je strašně velký...

To, že paní Hannelore svoji zkušenost s rakovinou zcela neintegrovala do svého prožívání a vnímání sebe sama i okolí, se zrcadlí i v častém používání slova „jako“. Její popis rakoviny na nás působí tak, jako by její zkušenost nebyla zcela reálná, protože je „jako“. Nález nádoru byl „jako“, to, že mohla umřít, bylo „jako“:

... tak jsem po čtvrt roce zase šla na ten mamograf a měla jsem strašně velkej jako nález, no a to bylo tak strašně jako všechno rychlý...

No, tak v tomhle období jsem prostě (pousmání) nějak k tomu došla, že teda se mi nemůže nic horšího stát, než že jako můžu umřít, no.

Dalším momentem hodným pozornosti je již zmíněná práce v centru pro nemocné rakovinou. V textu je výrazně patrná potřeba paní Hannelore mluvit o své zkušenosti s rakovinou, zároveň jí něco brání ji otevřeně pojmenovat. Potřebuje ji umístit do „jako“ světa, který jí umožňuje nebýt s rakovinou neustále konfrontovaná. Současně však využívá možnost se o svoji zkušenost dělit s ostatními, čímž si udržuje reálnější a „hmatatelnější“ kontakt s nemocí, byť v poněkud externalizované formě. Paní Hannelore zde získává příležitost testovat realitu světa, kde může dovolit své zkušenosti být opravdovou, nejen „jako“ realitou.

... ale tím, že pomáhám těm druhejm, nemám vůbec čas na tu svou... jako – chodím sice normálně na ty prohlídky a tak všechno, ale jak to předávám těm dalším lidem, tak mně to brozně pomohlo. Pomáhá mi to, takhle – ještě pořád mi to dává víc, než by mi to bralo.

Ale zatím, pořád mám takovej pocit, že jako mně to víc dává, když prostě někomu pomůžu – ne pomůžu, no ale prostě dokážu mu sdělit tu mou zkušenost a nějak ho podpořit.

...opravdu mi připadá, že mi to tady (centrum pro nemocné rakovinou) pomůže... Jako že můžu pomoci někomu, a že tím pádem na jednu stranu tím pomáhám sama sobě...

V Hannelořině vyprávění o rakovině a její léčbě lze zachytit disociaci prožívaných emocí. Hannelore si tak udržuje rakovinu v jiném světě, je to způsob, kterým se brání ohrožení vlastního světa. Disociace se objevují tehdy, když se rakovina „vlomí“ do Hannelořina světa neodbytně, např. když paní Hannelore pociťuje fyzické dopady nemoci. Z popisu toho, jak prožívala jednu operaci, se zdá, že pro ni bylo bezpečnější být oddělená od svého těla než plně prožívat realitu. I tato událost nabývá pro Hannelore kvality „jako“ dění.

Tak já jsem teda, mně už to pak – já jsem říkala, tak teď už mi je všechno jedno, teď už mi můžete uříznout i hlavu a fakt, to bylo takový, jako když vám řežou hlavu (smích).

IČ: Při hledání dominantní dimenze zkušenosti, „hot experience“, nebo, jak V. Eatough a J. Smith (2008) uvádějí, „hot cognition“, jsem zachytil podobný fenomén, který jsem si pracovníčně nazval **nemoc jako perverzní realita**. Perverzní realitu jsem vnímal jako sílu, která převrací dosavadní svět paní Hannelore, vnáší do něj cizorodé entity v podobě nádorů, nejistoty, náhlé blízkosti smrti. Dnes bych zmírnil ono poněkud vyhocené označení, nicméně opakovaným čtením textu se mi stále obraz rakoviny v prožívání paní Hannelore jeví jako **subverzivní realita**, je jiným světem, který se vnutil do Hannelořina přirozeného žitého světa.

Vnímání sebe sama: ne-normální bytí

Zkušenost s rakovinou prsu se určitým způsobem dotýká toho, jak sebe žena vnímá a prožívá. Paní Hannelore nemluví o změně ve vztahu ke svému tělu a ženství (je to taky součástí „jako“ světa?), ale zmiňuje, jak se změnilo vnímání sebe sama vůči ostatním lidem. Výrazné je, že paní Hannelore označuje ostatní, tzn. lidi bez zkušenosti s rakovinou, jako *normální*. V jejím popisu je tak implicitně obsaženo, že ona je se zkušeností s rakovinou *ne-normální*. Popisuje strach z „normálních“ lidí, kteří nemají tuto zkušenost, a preferenci kontaktů s lidmi, kteří mají podobnou zkušenost. Zdá se, že je pro ni ohrožující být v „normálním“ světě, stejně jako mluvit o své nemoci jako reálné, a tak je pro ni důležité bezpečí, které poskytuje okruh lidí se stejnou zkušeností. Zde můžeme vidět moment, kdy se projevuje téma *Ne-reálnost nemoci* v tématu *Vnímání sebe sama*.

No a já mám trochu strach jít mezi normální lidi, normální lidi (zasmání) – já se tady stykám s takovým okruhem těch lidí a mně to zatím stačí a vyhovuje a mám prostě trochu strach z těch lidí. Jako jít do normální práce a třeba je fakt, že to pořád přetrvává, že se někdy stane při změně počasí, že člověku není tak moc dobře.

Změna, která v souvislosti s rakovinou a vnímáním sebe sama přichází, se také odehrává na rovině energie a aktivity, na kterou je u sebe člověk zvyklý. Pro paní Hannelore je obtížné aktualizovat sebeobraz, jehož ideál je silně spojen s aktivitou (nechtěný naopak s pasivitou). Avšak některé jeho atributy, jako je např. energie, zcela nekorespondují s realitou jejího života po onemocnění. Příkladem je, že do jejího konceptu „normálního“ života (= před onemocněním) spadá např. práce na plný úvazek. Jestliže ji není schopna kvůli svému fyzickému stavu vykonávat, „normální“ život je pro ni vzdálený a ona tak žije život „ne-normální“, ve kterém se stýká s lidmi s podobnou „ne-normální“ zkušeností, protože je to pro ni bezpečnější.

No, myslím si, pořád si myslím, že mám tý energie pro víc než pro sebe, (zasmání) že to docela dokážu, no tak... taky jsou nějaký ty problémy zdravotní, ale nějak to pořád je dobrý. Jsem pořád v invalidním důchodu, ale taky už teď začínám – tedy pořád dělám u tý má dcery, dělám tady a teď jedněm známejm pomáhám v obchůdku jednou tejdně, nebo tak, prostě pořád to zkusím, jestli se budu moct zařadit do toho normálního života, tam je blbý, že jsem ztratila tu práci, takže ono v padesáti a z invalidního důchodu se jde špatně.

...tak jsem tý doktorce řekla, že bych jí nikdy nepřála, aby seděla na mém místě, že si nedovede představit, jako když už člověk má ten normální život zase na dosah, a když ho prostě úplně jen tak jako jedním tak jako mě ubila, (zasmání) jak jako mi řekla: „Vy máte metastáze v plicích, tak to už ukončíme...“, tak jako mě to (zasmání) připadalo: „Tak jako už prostě umíráš, tak na shledanou....“

Vztah k nemoci: rakovina znamená smrt

Zajímavým momentem, díky němuž můžeme porozumět tomu, proč je pro paní Hannelore zkušenost s rakovinou těžko včlenitelná do jejího života, je její vztah k této nemoci. Z jejího vyprávění se dovídáme, že několik lidí v jejím okolí rakovinu nepřežilo a v její realitě je rakovina vnímaná jako smrtelná nemoc.

Taky chodila na chemoterapii a taky ozařování a prostě – taky, to bylo rakovina se rovná smrt. Takže kolem mne jsme neměli – neznala jsem nikoho, kdo by prostě to přežil. Jakoukoliv tu nemoc.

Před vlastní zkušeností s touto nemocí je ve vnímání paní Hannelore tedy rakovina synonymem pro smrt. Po vlastní zkušenosti, pravděpodobně

ovlivněně působením v centru pro nemocné rakovinou, popisuje svoji změnu vlivem nemoci. Na první pohled je formulovaná jako přínos, při bližším zkoumání textu⁴ (odmlka, „asi důležitý“ atd.) zjišťujeme, že vyznívá spíše hořce a „vydřeně“. Paní Hannelore si musela přínos – trochu násilně – formulovat, aby si zkušenost s rakovinou aspoň nějak začlenila do svého žitého světa. Zde se oba světy – přirozený svět paní Hannelore, do něhož rakovina nepatří a „jako“ svět, který je obsazen nemocí – dotýkají a snad je i rakovina vzata na milost:

No, já bych řekla, že nakonec mi ta nemoc vlastně dala víc, než mi vzala (odmlka). Protože jako jsem poznala lidi, který bych nikdy nepoznala. A (povzdech) trochu jsem přehodnotila takový ty aspekty toho života. Ani už mě teď nedrtí to, že jsem třeba rozvedená.

Jo, že to je asi důležitý, a to bych řekla, že mi ta nemoc dala, že to umím už si rozhodnout, jestli to chci dělat nebo ne, že už – já jsem taková – vždycky jsem byla taková vstřícná, každému jsem jako se snažila za každou cenu, teď tedy taky pomůžu, ale ne za každou cenu.

IČ: Jsou však i jiné možnosti interpretačního shrnutí: Zkušenost paní Hannelore s rakovinou jako s intruzivní realitou je předznamenána rozvodem a odchodem dcery. Vpád nemoci do žitého světa – Lebensweltu – paní Hannelore má zpočátku podobu plíživé invaze neviditelného nájezdníka, který se poté náhle zjeví v celé své hrozivé velikosti a ničivosti. Rakovina nejprve ve vztahové rovině destruuje Eros jako bazální tvořivou sílu, kterou snad paní Hannelore intuitivně probudila jako synergickou obranu území svého těla vystavenou proti tušenému nebezpečí. Objevení se – návrat dcery a bývalého manžela do žitého světa paní Hannelore – rodina byla dosud skryta, tedy nepojmenována ve vyprávění – představují pro paní Hannelore zdroj nové síly. Lékaři ve světě paní Hannelore nastupují do první linie boje s vetřelcem. Jsou zaměřeni na boj s rakovinou a pro úzkosti paní Hannelore nemají v tomto počínání příliš pochopení. Jedna z lékařek je natolik odtaziťá, že zcela ignoruje potřebu „lidského“ sdílení s paní Hannelore a necitlivým výrokem ji zbavuje potřebné energie. Smrtelné nebezpečí je zažehnáno, nemoc však zůstává jako hrozba přítomna. Naděje na normální život je odražením ode dna, avšak prožitek přínosu nemoci neznamená integraci do zkušenosti, ale jen zmenšení její zdrcující moci. Je stále držena v hranicích subverzivní reality, tedy něčeho nepatřícího do Lebensweltu paní Hannelore. Lidé jsou ve světě paní Hannelore oporou, jejich přínos centruje Hannelore k jejich roli při zvládnání nemoci. Určitá míra mentalizace se vyskytuje tehdy, vnímá-li paní Hannelore, že se s ní zachází necitlivě – viz lékařka, která ji odepsala.

Další témata, která jsme v průběhu analýzy interpretovali, se týkala kontextu nemoci, prožívání sebe sama v nemoci, vztahu k druhým a životních hodnot.

4 Zde jsme limitováni tím, že nemáme k dispozici živou nahrávku rozhovoru.

Zkušenost paní Inky a paní Marianny s rakovinou prsu jsme interpretovali následujícím způsobem:

Paní Inka

Paní Inka si obtížně vybavuje emoce, které by mohla spojit s onemocněním. Nechce se „*patlat*“ v pocitech a problémech, protože to má už za sebou. Stres prožívala na začátku, když si přečetla v lékařské dokumentaci, že jde o maligní nádor („*vybrkly mi slzy*“). Potom již nikdy v průběhu onemocnění a léčby nepropadala panice. Nová situace byla pro ni dokonce v jistém smyslu vítanou změnou, i když poněkud „*blbou*“. Byla výrazně nespokojená v práci a rakovinu prsu interpretuje jako důsledek vnitřního nastavení na změnu. Nespokojenost s tělem vede Inku k prozkoumávání prsou a úvahám o plastické operaci a náhodnému objevení útvaru, který se posléze ukáže jako maligní. Je to tedy touha po změně, která je ve zkušenosti (vzpomínkách) paní Inky spojena se začátkem nemoci. Následuje období spojené s lidmi, kteří jí pomáhali a nic od ní neočekávali. Paní Inka si paradoxně užívá rok po operaci jako „*nejpohodovější*“ etapu svého života. Se smíchem cituje psycholožku, že se ocitla v pozici dítěte. Vše má svůj řád v péči, která se stala náplní jejího života. Nepříjemné stavy související s léčbou se jeví jako marginální. Nemoc není pro Inku osudová, vnímá ji jako vážnější chřipku: „*tak je to za mnou a hotovo, tak mi to vyndali, prsa mi neuřízli, tak jsem celá, tak co chci víc. Je něco ze mě pryč.*“ Nepřipouští si, že by její nemoc mohla vyústit ve smrt, vnímá však odlišný přístup jiných žen, které si „*jdou pro ortel*“. Nepřekonatelný strach z rakoviny u jiných žen ji irituje, nerozumí rezistenci žen, které o strachu mluví, ale nechtějí si nechat pomoci. Pochybuje o svém soucitu, ale vzápětí ospravedlňuje svoje jednání a postoj odstrašujícím příkladem závislosti, kterou vyvolala jedna žena na lince důvěry v organizaci Mamma HELP příliš empatickým chováním k volajícím. Svůj postoj Inka shrnuje následovně: „*můžu pomáhat do té míry, když mně to nějakým způsobem neublíží, ale ve chvíli, kdy mě to začne ničit, potom to není správná pomoc.*“ Nemoci se brání kontrolou emocí, které by v ní mohla vyvolat. Do jisté míry přejímá manželův buddhistický postoj o nastavení mysli, které způsobilo, že se jí nemoc přihodila a v logice této úvahy Inka odvozuje i kontrolu nemoci: „*...myslím si, že když už se mi to teda přihodilo, tak vlastně já si myšlením svým můžu pomoci a že mi nemůže pomoci nikdo jiný.*“

Inka se v nemoci snaží využít i svůj veskrze pozitivní vztah k lidem, zdroje opory nachází v různých vztazích. Přesto se Inčiny interpretace jeví jako mírně ambivalentní (což místy vysvětluje odlišnostmi v povahovém nastavení protagonistů svého příběhu a náhledem na vlastní osobnostní vklad do situací). Manžela oceňuje za jeho toleranci a ohleduplnost, dráždí ji však jeho budhistická smířlivost až odevzdanost osudu a pomalost. I tak jde podle Inky o dobře nastavený vztah, byli „stmelenou dvojkou“ již před nemocí, nemoc je dalším sdíleným prožitkem. Avšak nyní nedokáže říci, co k ní manžel cítí. Navzdory rozdílným hodnotovým orientacím Inka věří v manželovu i svoji toleranci a schopnost najít společné tempo žití „...*že jsme tak nastavený, že to asi zvládnem. Ne asi, my to zvládnem.*“ Nemoc mírně pozměnila vztah s dcerou – nyní dokáže dceru přesvědčit, aby se více věnovala domácím pracím. Zároveň vnímá, že její patnáctiletá dcera potřebuje více soukromí, což řeší snahou získat větší byt. Lékaři jsou podle Inky mladí, hezcí, příjemní, ale uspěchaní a i když s paní Inkou komunikují, není spokojena s informacemi, které od nich dostává. Nenechá se však snadno odbýt. Angažuje se v organizaci Mamma HELP a zde nachází smysl ve společenství žen s podobnou zkušeností – pro Inku představuje vstup do organizace „...*takovej balzám na duši*“ a činnost zde jí přináší uspokojení sama o sobě i z vnímané reciprocit: „*Tak je takový příjemný, když potom vím, že můžu někomu taky pomoci, aspoň teda do té míry, co já jsem teda schopná, co já můžu udělat. Tu pomoc, kterou někdo dal mně, že vlastně můžu vrátit, poslat někam dál.*“

Paní Inka si průběžně prostor své zkušenosti zaplňuje příjemnými vzpomínkami a emocemi. Nepříjemné vzpomínky a s nimi související emoce, které by se mohly vynořovat, „umrtvuje“ neustálými odkazy na příjemné a pohodové, a tak téma konečnosti života Inka téměř neartikuluje. Zkušenost paní Inky s rakovinou prsu je nastavením mysli a udržením tohoto nastavení, aby **nemoc** byla neustále v její **moci**.

Paní Marianna

Paní Marianna svoji zkušenost s rakovinou představuje jako plejádu mnoha odborných detailů, protože se však soustřeďuje zpočátku převážně na lékařské údaje, paměť ji občas zrazuje. Emoce se však vybavují ihned a bolestné vzpomínky se stávají živějšími a autentickými. Je pláč, který podbarvuje vyprávění paní Marianny, výrazem bezmoci? Nebo snad

reprezentuje očištnou sílu, jež musí být neustále v kontaktu s prožitkem nemoci, aby byla účinná? Klade si otázku: „*Proč právě já?*“ Do kontextu objevení se nemoci zasazuje paní Marianna svoji obezitu a touhu po dobrém jídle, kterou s jistou dávkou sebeironie vnímá jako hřích. Nechápe i rakovinu – navzdory svému ateismu – jako hřích? Je v šoku z nálezu: „*myslíte si, že zejtra budete v pánu*“. Líčením peripetií a komplikací lékařského vyšetřování rakovinu neustále v prožívání zpřítomňuje. Zvýrazňuje tak její moc, ale zároveň si tím vytváří prostor pro vlastní obrany a vědomí vlastní kompetence: „*jsem srdnatá, nejsem žádná padavka*“. Pocit, že je zbytečně vláčena v byrokratickém, neempatickém systému lékařské péče, je pervazivní a udává rytmus její zkušenosti: „*furt mě honili od Šavla k Pavlovi*“. Přestože se paní Marianna nenechala vtáhnout do odosobňujícího lékařského diskurzu, v konečném důsledku svoji situaci hodnotí jako *boj s větrnými mlýny*. Konzilium lékařů „*mrskejících notesy*“ bez zájmu o to, jak se paní Marianna cítí a co si myslí, ji zraňuje – byla pro ně jen „*bouškou na krámě*“. Marianin hlas: „*Vy tady každéj práskáte notesem, vy už mě chcete řezat, ale mám do toho – můžu do toho něco aspoň málo říct?*“, je pro lékaře zcela irelevantní. Po operaci Marianna onkologovi jasně řekla, co soudí o způsobu, kterým jí sdělil diagnózu. Bylo to úlevné? Předjímá tak vlastní sílu čelit necitlivé a dehumanizující lékařské mašinerii, kdyby se snad znovu ocitla v podobné situaci. Rodina ji ve chvílích, kdy to nejvíc potřebovala, příliš „*nepodržela*“. Paní Marianna touží po tom, aby se častěji vídala se synem a jeho rodinou. V dočasném narušení tělesného sebeobrazu po operaci doznívá Mariannina kritika lékařské péče: „*...po tý samotný operaci a doma, když jsem pak byla, ani podívat na sebe ne. Říkám, Kyklop. To je středověk tohle*.“ V té době trpí nesnesitelnými pooperačními bolestmi a útěchu nenachází ani u vlastní sestry, která ji považuje za rozmazlenou: „*nejen, že jste na dně, ale...*“ I sestra ji přidržela u dna. Odmítá pomoc psychologa i psychiatra: „*...zvládnou to sama*.“ Životní tempo paní Marianny se ani po operaci nezměnilo, je jako „*vichr*“. Ten může být silný, ale též vrtkavý či kolísavý. Proto se život paní Marianny někdy vymyká kontrole – „*...nehládám nějakým... takhle, co si myslím že, životosprávu, to už se snažím... no ale marné moje snažení...*“, nebo se úzkost asociovaná se změnami projeví u paní Marianny ambivalencí: „*...všechno takový do plusu, bych to byla nakopla nejradši, no jo no ...*“. Práce v organizaci Mamma HELP paní Mariannu konsoliduje, nachází zde oporu.

Limity

Uvedená analýza má nutně své limity, které můžeme rozdělit podle jednotlivých kroků výzkumného procesu.

Výzkumná otázka a vedení rozhovoru

Problematickým bodem je to, že rozhovory měly narativní charakter (začínaly otázkou „Vyprávějte mi, prosím, příběh o životě s rakovinou prsu“) a způsob jejich vedení neodpovídal námi formulované výzkumné otázce.

Protože výzkumná otázka vychází z epistemologické pozice výzkumníka (Smith, Flowers a Larkin, 2009), v její formulaci je implicitně obsažen předpoklad o datech, také předurčuje pozici, kterou výzkumník zaujímá vzhledem k rozhovoru, ovlivňuje fokus rozhovoru i způsob vedení samotného rozhovoru. Výzkumnou otázkou se také řídíme v průběhu analýzy, kdy z ní některá témata vyloučíme, protože se k ní nevztahují (v našem případě je to např. zajímavý komentář vztahu k dětem).

Vedení rozhovoru v narativním modu se odlišuje od fenomenologicky zaměřeného rozhovoru. V perspektivě IPA by výzkumník byl aktivnější, doptával by se na to, co bylo jen naznačeno, a více by se snažil respondentku podporovat v porozumění její zkušenosti (např. otázkami typu: Jaký to mělo pro vás význam? Jak jste tomu rozuměla? Jak byste popsala...?) a více by sumarizoval a parafrázoval, o čem respondentka mluví, aby jí pomohl její zkušenost zvědomit. V rozhovoru chybí úvodní otázka, nevíme, jak bylo respondentce vysvětleno, o co půjde a jak byl rozhovor započat. Porozumění své účasti ve výzkumu je v IPA vnímáno jako jedna z podmínek úspěšného rozhovoru (Smith, Flowers a Larkin, 2009).

Analýza

V průběhu analýzy bylo obtížné, že jsme neměli k dispozici nahrávku rozhovoru, abychom si poslechli emoční zabarvení rozhovoru, důrazy na určitá slova a pomlky. Textu tak nemůžeme porozumět v takové míře a naše citlivost k některým pasážím textu může být snížena. Protože byl rozhovor veden v narativním modu, tvoří souvislý útvar. Pro potřeby interpretativní fenomenologické analýzy je vhodnější rozdělit text na menší významové jednotky, se kterými se nám snadněji pracuje, a v jehož kontextu analyzujeme jednotlivé výroky. Za výhodnou bychom rovněž považovali možnost ověřit si adekvátnost naší analýzy u samotné respondentky.

Kritéria hodnocení výzkumné zprávy

V kvalitativním výzkumu se dříve či později vynoří otázka subjektivity výzkumníka, jeho analýzy a potažmo celého výzkumného procesu. S tímto rizikovým místem se lze vyrovnat díky co největší transparentnosti výzkumného procesu. Ta by měla provázet nejen analýzu dat, prezentaci výsledků, ale je i v otevřenosti vůči pohledu zvenčí. Dobrou praxi tak představuje obrátit se na zkušeného a informovaného kolegu, aby kriticky zhodnotil naši analýzu a interpretaci dat. Smith, Flowers a Larkin (2009) tvrdí, že dobrá IPA studie demonstruje citlivost k „surovému“ materiálu a vždy má značné množství přímých citací respondentů, kterými podporuje své argumenty. Tím dává respondentům hlas ve výzkumném procesu a zároveň dovoluje čtenáři, aby si sám ověřil, na základě čeho je daná interpretace provedena. Proces analýzy a interpretace také učiníme transparentním, když diskutujeme o výsledcích a interpretaci se svými respondenty (Pyett, 2003). Než ale uděláme tento krok, měli bychom zvážit, jakou formu výsledků budeme s respondenty sdílet a jaký na ně bude mít dopad, učiníme-li tak. Mohou nastat situace, kdy je tento krok spíše kontraproduktivní, např. v situaci, kdy je respondent zaskočen doslovným přepisem rozhovoru a chce jej přeformulovat.

Efektivita IPA studie by měla být posuzována ve světle toho, jakým způsobem rozšiřuje kontext tématu. Smith (2011, s. 24) na základě evaluace IPA studií definoval klíčové rysy dobrého IPA výzkumu, které tedy vychází přímo z výzkumné praxe.

- *Jasně zaměřená studie* – detailní zaměření na specifický aspekt spíše než široký průzkum. Zúžení tématu se také může vynořit až v průběhu analýzy.
- *Silná data* – kvalita dat určuje kvalitu studie. Většina studií pro sběr dat používá polostrukturovaný rozhovor, což znamená, že k získání dobrých dat je třeba dobře se dotazovat a vést rozhovor. Jestliže nemáme dobrá data, je jen obtížné na jejich základě vytvořit dobrou studii.
- *Rigoróznost studie* – předem promyšlené zaměření studie posiluje výskyt určitých témat, takže lze očekávat určitou míru jejich prevalence. Úryvky citující respondenty by měly být vybírány tak, aby ukazovaly variabilitu a reprezentativnost či koherenci a divergenci témat. Takové ilustrace dokumentují vnímavost výzkumníka vůči šířce a hloubce témat. Témata

studií s malým vzorkem (1–3) by měla být reprezentována úryvky od každého respondenta. Témata studií se vzorkem 4–8 respondentů by měla být podpořena výroky od více než poloviny respondentů. U studií s větším počtem respondentů by měli alespoň tři nebo čtyři respondenti ilustrovat dané téma a zmíněna by také měla být prevalence témat a způsob, jakým byla určena.

- *Dostatečný prostor pro každé téma* – každé téma by mělo být dostatečně propracováno. Za určitých podmínek (např. omezený počet znaků článku) je vhodnější prezentovat podrobně pouze vybraná témata vzniklá z analýzy namísto povrchního popisu všech témat.
- *Analýza je interpretativní, ne pouze deskriptivní* – pouze deskriptivní rovina interpretace simplifikuje kvalitativní analýzu (Larkin, Watts a Clifton, 2006).
- *Analýza by měla poukazovat na podobnosti i rozdíly* – klíčová jsou nejen podobná témata napříč případy, ale důležité je také zmínit jedinečný aspekt individuální zkušenosti, který dokreslí téma. Jemné zachycení podobností a rozdílů je typickým znakem dobré IPA práce.
- *Dobře napsaný článek/studie* – dobrá kvalitativní práce vždy vyžaduje, aby byla dobře napsána. Dobře propracovaný a „vyprávěný“ článek dává čtenáři pocit zapojení, jehož výsledkem je dojem, že se dozvěděl něco detailního o respondentově zkušenosti s daným fenoménem.

V kvalitativním výzkumu je hojně diskutováno téma validity (např. Hale et al., 2007). Častou praxí je, že kvalitativní výzkumy jsou hodnoceny podle kritérií validity a reliability vytvořených pro kvantitativní výzkumy. Logicky jim pak nedostačují a jsou hodnoceny jako nevyhovující (malý vzorek respondentů, nízká zobecnitelnost výsledků na populaci, subjektivita výzkumného procesu atd.). Kvalitativní výzkumníci někdy zaplní více místa v článku ospravedlnováním použité metodologie než sdělováním vlastních výsledků. Proto Smith, Flowers a Larkin (2009) navrhují, aby validita kvalitativního výzkumu byla hodnocena nezávislým auditem, který by měl k dispozici počáteční průzkum tématu, návrh výzkumu, plán výzkumného rozhovoru, jeho nahrávku, okomentovanou tematickou analýzu, seznam témat, analýzu a výsledky. Každý z kroků je posuzován již v průběhu analýzy, podobně jako to je při konzultacích se supervizorem práce. Cílem by bylo zajistit, že vyprodukovaná zpráva je dostatečně kredibilní, věrohodná. Ne

tím, že říká jedinou pravdu, ale tím, že zastává jeden z možných legitimních pohledů na daný problém, protože byla vyprodukována rigorózně a je validní. K zvýšení validity je možné použít reflexi, týmovou diskuzi a další metody triangulace (více metod sběru dat, triangulace uvnitř metody atd., viz např. Yardley, 2000).

Shinebourne (2011, s. 26) uvádí 4 kritéria validity kvalitativních výzkumů podle Yardley (2000) pro IPA studie:

- *Senzitivita ke kontextu* – v IPA se projevuje již od výběru samotného přístupu a také ve způsobu, jakým se výzkumný postup přizpůsobuje tématu. Použití IPA znamená rozhodnout se pro idiografický přístup k tématu, včetně způsobu výběru respondentů reprezentujících danou zkušenost. Senzitivita ke kontextu se v IPA projevuje i tím, že samotní respondenti jsou určitým způsobem citliví ke své individuální zkušenosti. V analytickém procesu se senzitivita ke kontextu projevuje v několika stupních, např. v pozornosti k detailům při analýze dat, úrovních interpretace atd.
- *Závazek a rigoróznost* – závazek je v IPA studiích patrný po celý výzkumný proces – od výběru vzorku, který může vyžadovat vytrvalost, než získáme „správné“ respondenty, přes to, že se zaujatě věnujeme respondentům s citlivostí a respektem, a také jako závazek, že pracujeme detailně a pečlivě na analýze. Rigoróznost v IPA odkazuje na důkladnost studie, která se projevuje např. ve výběru vzorku, kvalitě výzkumného rozhovoru a celistvosti analýzy.
- *Transparentnost* – je v IPA zahrnuta ve všech krocích výzkumného procesu – ve výběru respondentů, konstruování výzkumného rozhovoru, vedení rozhovoru, fázích analýzy, postoje výzkumníka k tématu výzkumu, interpretaci... Argumenty, které osvětlují výzkumníkovy kroky jsou koherentní. Vztahy mezi výzkumnou otázkou a filozofickou perspektivou, v jejímž rámci výzkum provádíme, a mezi použitou metodou a analýzou jsou logické. Transparentnost si lze představit v podobě imaginárního čtenáře, který by měl porozumět tomu, čemu porozuměl výzkumník. To, že čtenářovo pochopení rezonuje s výzkumníkovým, může být vnímáno jako další kritérium pro hodnocení validity kvalitativního výzkumu.
- *Dopad a užitečnost* – výzkum by měl být hodnocen ve vztahu k tématu analýzy, k využití, pro které byl proveden, a také ve vztahu ke komunitě,

pro niž budou jeho výsledky relevantní. Smith, Flowers a Larkin (2009) k tomu výstižně dodávají, že skutečná validita spočívá v tom, jestli výsledky výzkumu říkají čtenáři něco zajímavého, důležitého nebo užitečného.

Doporučená literatura

Smith, J. A., Flowers, P., Larkin, M. (2009). *Interpretative phenomenological analysis. Theory, Method and Research*. London: Sage Publications.

První ucelený přehled o této metodě, který objasňuje teoretická východiska, ilustruje analytický proces a přináší také výzkumnou praxi v podobě několika výzkumných studií. Věnuje se současným otázkám IPA, jako je hodnocení validity, vztahu IPA k ostatním kvalitativním přístupům a možnostem rozvoje IPA.